

Hoofdstuk 1

Moraal en ethiek

Casus: Een gezellig etentje

Anneke en Lianne zitten samen in een restaurant. Ze bestuderen de menukaart. Anneke vraagt zich af wat ze nu eens zal nemen. De scampi's zijn hier heerlijk, maar de vegetarische preitaart met brie lijkt haar ook niet te versmaden, of zal ze toch een lamskoteletje met tijm en honing proberen? Lianne kijkt alleen naar de vegetarische hoofdgerechten. Ze vindt dat je dieren niet hoort te doden en ze is fel tegen de bio-industrie. Het is toch schandelijk dat dieren in kleine hokjes worden gefokt! Een jaar geleden at ze nog wel eens een visje, omdat dat visje een redelijk leven had geleid voordat het op het bord terecht kwam, maar de Noorse zalm wordt tegenwoordig ook in krappe containers grootgebracht en ziet nooit meer open water. Nee, vlees en vis zal ze nooit meer eten!

Anneke en Lianne kiezen een gerecht dat ze lekker vinden. Daarnaast heeft hun keuze iets te maken met hun antwoord op de vraag hoe mensen met dieren om zouden moeten gaan. Dat laatste is een morele vraag.

In dit hoofdstuk wordt besproken wat een morele vraag is en wat de relevantie van morele vragen voor het dagelijks leven is en voor de professionele rol als psycholoog.

Psychologen en toegepast psychologen kunnen het leven van mensen diepgaand beïnvloeden:

- Een psychologisch rapport kan mensen helpen om nieuwe kansen te benutten, maar het kan er ook toe leiden dat ze afgewezen worden. Het kan ertoe leiden dat een kind passend onderwijs met de juiste ondersteuning krijgt, of niet. In een forensische setting kan een psychologisch rapport grote gevolgen hebben voor de vrijheid van de verdachte of de veiligheid van de samenleving.

- Mensen geven vaak vertrouwelijke informatie aan een psycholoog. Informatie waarvan ze niet willen dat anderen die horen en waarvan ze hopen dat die niet tegen hen gebruikt gaat worden.
- Door zijn interventies kan een psycholoog mensen beïnvloeden. Daar kunnen mensen van profiteren, maar ze kunnen ook schade oplopen. Ook als de psycholoog zich richt op de vragen van de cliënt en zich naast de cliënt opstelt, is er een asymmetrische zorgrelatie. Door zijn kennis en positie heeft de psycholoog daarin meer macht dan de cliënt. Dat impliceert dat hij een grote verantwoordelijkheid draagt.
- Als proefpersoon voeren mensen allerlei opdrachten uit. Daarmee helpen ze de wetenschap een stapje verder. Soms is dat prettig, maar soms zijn onderzoeken ook vervelend of confronterend voor de proefpersoon.
- De psychologie als wetenschap kan ertoe bijdragen dat mensen beter met elkaar kunnen communiceren en samenwerken. De wetenschap kan zich echter ook tegen mensen keren. Als bijvoorbeeld uit onderzoek blijkt dat bepaalde bevolkingsgroepen intelligenter zijn dan andere, dan kan dat de kansen van sommige mensen verkleinen.
- Politieke beslissingen worden steeds meer gebaseerd op wetenschappelijke adviezen.

Omdat psychologen zoveel invloed kunnen hebben, is het belangrijk dat ze niet alleen technisch competent zijn in hun beroep, maar dat ze er ook over nadenken hoe waarden en normen een rol spelen in de beroepspraktijk en hoe morele casuïstiek kan worden beoordeeld.

Als iemand nadenkt over morele vragen in zijn persoonlijk leven en in zijn beroep, is het om te beginnen handig als hij de basisbegrippen van de ethiek kent, zodat hij helder kan uitleggen wat hij bedoelt. In het eerste hoofdstuk van dit boek wordt daarom besproken wat het verschil is tussen moraal en ethiek en wat waarden, normen en deugden zijn. Om een overzicht te krijgen, brengen we vervolgens verschillende soorten ethiek in kaart. Daarna stellen we een paar fundamentele ethische vragen: gelden dezelfde waarden en normen voor iedereen of zijn waarden en normen cultureel bepaald? Wat bedoelen we precies met vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid, en wat betekenen deze begrippen voor ons handelen? Ten slotte wordt beschreven hoe mensen een moreel bewustzijn ontwikkelen. Deze basis kan helpen om morele vragen beter te herkennen, te analyseren en te beslechten.

1.1 Moraal

Morele vragen gaan over goed en kwaad, over de manier waarop mensen zouden moeten leven. In het bovenstaande voorbeeld is de menukeuze voor Anneke een kwestie van smaak, maar voor Lianne een morele kwestie. Voor Lianne heeft haar keuze alles te maken met haar opvattingen over verantwoordelijk leven, niet alleen in relatie tot haar medemens, maar ook in relatie tot dieren. Anneke beleeft de kwestie niet als een

moreel probleem, maar door haar menukeuze heeft ze natuurlijk ook al een antwoord gegeven op de vraag of een mens dieren mag eten. Zij vindt dit geoorloofd.

Morele opvattingen zijn een antwoord op de vraag hoe men zich goed en verantwoordelijk kan gedragen.

Het woord ‘moraal’ is afgeleid van het Latijnse woord ‘mos’ (mv. mores), dat zede of gewoonte betekent. Moraal is een stelsel van waarden en normen. Dat zijn opvattingen over wat waardevol is in het leven. Waarden en normen zijn nooit af te leiden uit de werkelijkheid. De filosoof Hume (1739) wees erop dat er een fundamenteel onderscheid is tussen descriptieve beweringen, die beschrijven wat het geval is (*what is*), en prescriptieve of normatieve beweringen, die erover gaan hoe de wereld eruit zou moeten zien (*what ought to be*). Zelfs als we precies weten hoe mensen zich feitelijk gedragen, kunnen we daar niet uit afleiden hoe we ons zouden moeten gedragen. Dit noemt Hume het is-oughtprobleem.

Waarden en normen zijn verbonden aan een levensvisie, aan idealen over hoe het leven zou moeten zijn. Ze geven mensen een richtsnoer, waarmee ze richting kunnen geven aan hun leven. Moraal kan zichtbaar zijn in intuïtie, emoties of rationele overwegingen. Moreel gedrag kan deels ook verklaard worden vanuit biologische processen en vanuit de evolutie. Verplaetse (2008) onderscheidt vijf verschillende moralen:

- De hechtingsmoraal, die regelt hoe we omgaan met de mensen met wie we verbonden zijn. In deze moraal gaat het over hechting en empathie. Mensen kunnen zich inleven in mensen waar ze een band mee hebben en ze hebben veel voor hen over. Dit is onder meer belangrijk in de relatie tussen ouders en kinderen en in vriendschappen. Als iemand een vriend helpt zonder dat hij daar zelf beter van wordt, of als hij meeleeft met het lijden van een ander, komt dit voort uit de hechtingsmoraal.
- De geweldmoraal is een moreel systeem dat regelt hoe we met bedreigende situaties omgaan. Geweld wordt, zeker in West-Europa, gezien als immoreel. De heersende opvatting is dat mensen een conflict met woorden moeten uitvechten en niet met fysiek geweld. Als er sprake is van schaarste gebruiken mensen echter wel geweld om te overleven. Deze moraal speelt een grote rol in oorlogssituaties. Als iemand de moord op een familielid wreekt door de moordenaar om te brengen, is er sprake van een geweldmoraal.
- De reinigingsmoraal regelt dat mensen reinheid koppelen aan het goede en besmetting aan het kwaad. Mensen verwerpen zich tegen vreemde stoffen. Ze willen hun omgeving ontdoen van ‘vreemde smetten’, zowel letterlijk als symbolisch. Als mensen de straat op gaan voor een ‘witte mars’ tegen zinloos geweld, verwijzen ze naar wit, de kleur van de onschuld, om hiermee de samenleving symbolisch te reinigen. Dit komt dus voort uit een reinigingsmoraal.
- De samenwerkingsmoraal speelt een rol in de manier waarop mensen met elkaar samenwerken en waarop ze omgaan met mensen die de samenwerking bedreigen. Mensen werken met elkaar samen om daar beiden beter van te worden. Daarbij is het belangrijk dat ze op elkaar kunnen vertrouwen. Als je bijvoorbeeld online een T-shirt

koopt, moet je erop kunnen vertrouwen dat de verkoper dit ook werkelijk opstuurt nadat jij betaald hebt. Als dat niet het geval is, verandert vertrouwen in wantrouwen. Deze moraal speelt ook een rol bij collectieve samenwerking. Door samen te werken, krijgen mensen iets voor elkaar wat ze individueel nooit zouden bereiken, zoals het organiseren van een feest of het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek.

- Alle bovengenoemde moralen zijn instinctief. Ze bepalen ons gedrag en onze opvattingen over goed en kwaad, maar ze geven ons geen argumenten. De beginselenmoraal doet dat wel. Vanuit de beginselenmoraal zoeken mensen naar redelijke argumenten om te onderbouwen waarom een handeling goed of fout is. Als dit systematisch gebeurt, komen we op het terrein van de ethiek. In paragraaf 1.2 wordt dit verder uitgewerkt.

Moraal is niet statisch. Moraal heeft cultuurgebonden aspecten. Dit wordt in paragraaf 1.2.1 besproken. Morele opvattingen kunnen ook veranderen in de tijd. Het is bijvoorbeeld lange tijd niet gebruikelijk geweest om je druk te maken over dierenrechten, terwijl er tegenwoordig steeds meer mensen zijn die, onder andere vanwege de bio-industrie, vegetariër worden en op een partij stemmen die de belangen van dieren behartigt. Ook vanuit de filosofie wordt er nagedacht over de vraag of dieren tot op zekere hoogte vergelijkbare rechten als mensen zouden moeten krijgen (Singer, 1975 en Nussbaum, 2006). Ook buiten de filosofie verschuiven opvattingen over dierenrechten. Een Argentijnse rechter besloot in 2014 bijvoorbeeld dat Sandra niet meer in gevangenschap mocht blijven. Sandra is een orang-oetan, die jarenlang in de Buenos Aires Zoo verbleef. Omdat de rechter van mening was dat ze een intelligent en sensitief levend wezen was, vond hij dat ze ook het recht op vrijheid had. Er begint ook discussie te komen over de vraag of robots in de toekomst rechten moeten krijgen. Als robots steeds intelligenter worden en steeds meer op mensen gaan lijken, zullen ze wellicht ook bewustzijn krijgen. Zelflerende robots voeren niet alleen uit wat hun makers bedacht hebben. Dan ligt het volgens Singer en Sagan (2009) voor de hand dat ze ook rechten krijgen, zodat ze hun taken goed kunnen uitvoeren. Bijvoorbeeld het recht op zelfverdediging en het recht op vrijheid van meningsuiting.

Een aantal eeuwen geleden speelde zich een verhitte discussie af over de rechtspositie van slaven, die soms nog lager was dan die van bepaalde dieren. Verbondenheid met de natuur is overigens geen nieuw verschijnsel. De indianen gingen lang geleden al zeer bewust met de dieren en planten in hun omgeving om, veel bewuster dan sommige andere volkeren in hun tijd. Je ziet dus dat moraal niet alleen met de tijd, maar ook met de plaats varieert. Wetenschappelijke en technische ontwikkelingen kunnen ook leiden tot nieuwe mogelijkheden, waarbij opnieuw nagedacht moet worden over de moraal. Als de ontwikkeling van internet het steeds gemakkelijker maakt om gegevens van mensen te verzamelen, moeten we erover nadenken wat dat betekent voor onze privacy. Een ander voorbeeld is de ontwikkeling van vruchtbaarheidsbehandelingen. Deze maakt diverse nieuwe vormen van zwangerschap mogelijk. Die roepen ook allerlei morele vragen op: is het acceptabel dat een arme vrouw in Thailand – tegen betaling –

draagmoeder wordt voor rijke westerse ouders met een vruchtbaarheidsprobleem, of vinden we dat het gebruik van een baarmoeder niet te koop zou moeten zijn? (zie Sandel, 2012). Mag de draagmoeder het kind houden als ze er inmiddels zelf aan gehecht is, of moet ze zich houden aan het contract met het echtpaar dat de zaad- en de eicel geleverd heeft? En als bij de geboorte blijkt dat het kind het syndroom van Down heeft, mag de draagmoeder dan besluiten dat ze het kind niet aan de wensouders geeft omdat ze verwacht dat zij het naar een tehuis brengen?

Micro-, meso- en macroniveau

Morele kwesties spelen op verschillende niveaus. Op **microniveau** gaan morele vragen over de manier waarop je van mens tot mens met elkaar zou moeten omgaan. Ze spelen een rol in alle menselijke relaties: tussen vrienden en familieleden, tussen mensen die elkaar toevallig tegenkomen en tussen hulpverleners en cliënten. Ze kunnen bijvoorbeeld gaan over de vraag wanneer je een ander helpt. Mensen ontwikkelen in de loop van hun leven opvattingen over dergelijke vragen. Een voorbeeld van zo'n opvatting is de norm 'een mens in nood laat je niet in de steek'.

Op **mesoniveau** maken organisaties morele keuzes, die onder meer hun neerslag vinden in de visie van de instelling. Hierbij gaat het over opvattingen over de missie van een instelling en de manier waarop ze daaraan wil werken. Een instelling kan er bijvoorbeeld principieel voor kiezen om met vrijwilligers te werken, omdat ze veel waarde hecht aan de zorg van mensen voor elkaar.

Morele opvattingen kunnen ook iets zeggen over het **macroniveau**, over de manier waarop de samenleving moet worden ingericht. Het gaat dan over vraagstukken zoals de verdeling van de welvaart of de opvang van vluchtelingen. Dit zijn politieke keuzes met een morele dimensie. Waarden die hierbij een rol kunnen spelen zijn vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid. Hierover vormen mensen in de loop van hun leven een eigen opvatting. Als burger kunnen ze bijdragen aan de discussie en de besluitvorming over deze vraagstukken. Vervolgens vormt de wet- en regelgeving die hieruit voortkomt het kader van hun handelen. Ook de psycholoog heeft te maken met wet- en regelgeving die de morele opvattingen van de maatschappij weerspiegelen. De keuzes die politici bijvoorbeeld maken over de verdeling van geld over de verschillende bevolkingsgroepen die hulp nodig hebben, bepalen de grenzen van hulpverleners. Een ander voorbeeld zijn de opvattingen over het beschermen van privacy. Deze opvattingen worden wettelijk vastgelegd en dat heeft consequenties voor psychologen die bij hun onderzoek persoonsgegevens betrekken of die dossiers bijhouden over hun cliënten.

Door globalisering vervagen nationale grenzen. Dat heeft gevolgen voor de regelgeving, die steeds meer internationaal wordt. Het heeft ook gevolgen voor beroepsethiek. Zo stemmen Europese beroepsverenigingen van psychologen hun beroepsethiek op elkaar af, door afspraken te maken over een overkoepelende Europese code.

We zullen nu eerst een aantal basisbegrippen uit de ethiek onder de loep nemen.

1.1.1 Morele waarden en normen

Binnen de moraal maken we onderscheid tussen waarden en normen.

Morele **waarden** zijn opvattingen of voorstellingen van het goede. Ze omschrijven wat mensen waardevol vinden en waarnaar zij streven. Het zijn idealen die wezenlijk zijn voor de kwaliteit van het leven. Voorbeelden van waarden zijn: rechtvaardigheid, vrijheid, autonomie, gezondheid, solidariteit en betrouwbaarheid.

Normen zijn op waarden gebaseerde handelingsvoorschriften. Het zijn spelregels die duidelijk maken hoe je je moet gedragen. Terwijl waarden abstract zijn, geven normen een concrete inhoud aan waarden. Dit zien we bijvoorbeeld in de Bijbel, waar de christelijke waarden concreet worden in de tien geboden. Het woord 'norm' is afgeleid van het Latijnse woord 'norma'. Dat betekent richtsnoer of leidraad.

Een waarde kan op verschillende manieren worden vertaald in een norm. De waarde 'naastenliefde' kan voor de ene persoon concreet worden uitgewerkt in de norm dat hij zijn zieke vader dagelijks moet bezoeken, terwijl het voor de ander betekent dat hij zorg draagt voor deskundige hulp. De waarde 'trouw' kan in relaties ook op verschillende manieren tot uiting komen in een norm. Voor de een kan trouw betekenen dat je bij elkaar blijft, wat er ook gebeurt, terwijl de ander dit vertaalt in de exclusiviteit van de relatie, waar geen andere intieme contacten naast kunnen bestaan.

Als er meningsverschillen ontstaan over normen, kan het nuttig zijn om uit te zoeken wat de achterliggende waarde is. Soms blijkt deze dezelfde te zijn en wordt het conflict minder scherp als beide partijen dit van elkaar weten. Er ontstaat dan ruimte voor wederzijds begrip.

Als mensen zich sterk op normen richten, ontstaat er verstarring. Mensen richten zich dan op regels en vergeten waarom die regels er zijn. Dit zien we soms bij rechtlijnige politici of bij orthodoxe gelovigen, die strak vasthouden aan gedragsregels zonder zich te realiseren welke waarden hieraan ten grondslag lagen.

Casus: Jordy

Jordy is een jongen van 14 jaar. Hij is autistisch. Hij woont met zijn vader en moeder in een huis aan een rustige laan in een buitenwijk. Jordy heeft geen broers en zussen. Hij wordt erg angstig in onbekende situaties en hij heeft nauwelijks contacten met leeftijdgenoten.

De moeder van Jordy vindt dat hij moet leren om te gaan met de wereld, die niet altijd even voorspelbaar is. Ze nodigt soms kinderen uit, in de hoop dat Jordy daardoor meer sociale vaardigheden ontwikkelt. Zijn vader wil hem juist beschermen tegen dit soort situaties en hij probeert Jordy om te laten gaan met vertrouwde mensen, die goed weten hoe ze Jordy kunnen benaderen zonder dat hij angstig wordt.

De vader van Jordy richt zich dus vooral op zijn veiligheid. De norm van de vader is: 'We moeten goed voor Jordy zorgen, om te voorkomen dat hij angstig wordt.' Zijn

moeder richt zich meer op het verleggen van zijn grenzen. Haar norm is: 'We moeten goed voor Jordy zorgen door hem nieuwe vaardigheden aan te leren.' Dit verschil in opvoedingsstijl kan leiden tot een conflict tussen vader en moeder. Als ze zich allebei realiseren dat ze dezelfde waarde nastreven, namelijk: het bevorderen van het welzijn van Jordy, geeft dat meer ruimte voor wederzijds begrip.

Normen kunnen zich ontwikkelen en worden vaak aangepast aan veranderende contexten. In onze multiculturele samenleving staan daarom veel normen opnieuw ter discussie. Het is bijvoorbeeld in niet-westerse culturen een minder vanzelfsprekende norm dat mensen op tijd komen. 'Vriendschap' is dan soms belangrijker. Stel dat iemand een afspraak heeft met de psycholoog. Hij staat op het punt om de deur uit te gaan, maar dan komt net zijn neef langs. Hij heeft dan de keus uit twee mogelijkheden: hij kan zijn neef vertellen dat hij nu weg moet en dat hij geen tijd voor hem heeft, of hij kan een praatje maken met zijn neef en te laat op de afspraak verschijnen. De keuze die deze persoon maakt, wordt mede bepaald door zijn culturele achtergrond en de normen die hij van daaruit heeft meegekregen.

Casus: Projectverslag

In jouw projectgroep zit Willem. Het is een aardige jongen en je kunt goed met hem opschieten. Er is alleen één probleem: Willem is tevreden met een 5,5 en jij wilt graag betere resultaten halen. Jij werkt er hard voor, want je wilt straks goed worden in je beroep en je vindt het belangrijk dat je goede producten aflevert. Wat doe je met de verschillende normen van Willem en jou? Denk je dat er een gemeenschappelijke waarde te vinden is?

Fatsoensnormen

Niet alle omgangsnormen zijn morele normen. Er zijn ook **fatsoensnormen**. Het is bijvoorbeeld een ongeschreven regel dat studenten tijdens een hoorcollege niet horen te sms'en. Tussen twee groepen kunnen verschillen in gedragsregels voorkomen. Voor veel Nederlanders is het bijvoorbeeld niet gepast om vlak voor het eten onaangekondigd bij iemand op bezoek te gaan. Veel immigranten delen deze regel niet en vinden het juist onbeleefd als je geen extra voedsel in huis hebt voor spontane bezoekers. Veel autochtone Nederlanders houden zich aan de regel dat je om zes uur hoort te eten. De klok bepaalt wanneer ze aan tafel gaan, terwijl men in andere landen vaak eet op het moment dat men honger heeft. Ook psychologen gaan uit van bepaalde fatsoensnormen. Er zijn bijvoorbeeld opvattingen over het op tijd komen voor afspraken en over de kleding die je tijdens het werk draagt. Een psycholoog zal het meestal niet gepast vinden om in een naveltruitje met cliënten te spreken. Dit zijn omgangsregels die belangrijk kunnen zijn voor mensen. Het zijn conventies, 'goede manieren', die vastleggen wat hoort en wat niet hoort. Dit noemt men ook wel 'kleine ethiek' of etiquette. De grens tussen fatsoensnor-

men en morele normen is niet scherp. Toch blijkt uit onderzoek (Turiel, 1983) dat jonge kinderen al een onderscheid maken tussen verschillende soorten regels en normovertredingen. Als kinderen vertellen wat het verschil is tussen het overtreden van een conventie, zoals A: ‘Jan steekt zijn vinger niet op in de klas als hij iets wil vragen’ en het overtreden van een morele norm, zoals B: ‘Jan steekt zijn vinger in het oog van Klaas als hij het antwoord niet weet’ (Verplaetse, 2008), zijn er vier criteria te onderscheiden:

1. Ernst: een morele normovertreding (B) is ernstiger.
2. Straf: de straf voor een morele normovertreding (B) is zwaarder.
3. Regelcontingentie: morele normen zijn niet/minder afhankelijk van ‘toevallige’, opgeschreven, regels. Stel dat het schoolreglement het gedrag in situatie B toestaat, dan blijft het volgens de kinderen toch een onjuiste handeling.
4. Autoriteit: morele normen zijn niet/minder afhankelijk van de goedkeuring door een autoriteit. Stel dat de juf het gedrag van Jan in situatie B goedkeurt, dan blijven de kinderen van mening dat het niet mag.

Juridische normen

Naast morele normen en omgangsnormen zijn er **juridische normen**. Juridische regels sluiten meestal aan op opvattingen over wat een goede samenleving is en op morele regels die veel mensen delen. De morele regel ‘Gij zult niet doden’ is bijvoorbeeld vastgelegd in het Wetboek van Strafrecht. Juridische normen zijn bindend en het overschrijden daarvan kan dan ook tot sancties leiden. Ook psychologen hebben te maken met juridische normen. Het is bijvoorbeeld wettelijk vastgelegd dat cliënten hun dossier mogen inzien. Deze wetgeving bepaalt de kaders waarbinnen een psycholoog kan werken. De wetgeving sluit in dit geval aan bij de morele regels zoals de beroepsverenigingen van psychologen die in de Nederlandse NIP-beroepscode¹ of de NBTP-code voor toegepast psychologen² vastgelegd hebben. Ook daar staat dat inzage in dossiers moet worden gegeven. In België heeft de beroepscode³ in zijn geheel de kracht van wet gekregen en vallen de beroepscode en de wet dus samen.

Het is mogelijk dat een handeling tegen de wet in gaat, maar wel door veel mensen als moreel juist wordt gezien. Zo verblijven uitgeprocedeerde asielzoekers volgens de overheid illegaal in het land, maar hebben sommige individuen en gemeenten vanuit de waarden ‘naasteliefde’ en ‘rechtvaardigheid’ toch voor opvang gezorgd. En er zijn mensen die in oorlogstijd vervolgd onderdak gaven of voedselbonnen stalen. Mensen die aan dezelfde kant staan, vinden dat heldhaftig gedrag, terwijl het op dat moment tegen de heersende wet in gaat. Een ander voorbeeld komt van bisschop Muskens, die ooit stelde

---

1 *Beroepscode voor psychologen 2015 van het Nederlands Instituut van Psychologen*. Amsterdam: NIP. Zie: <http://www.psynip.nl/beroepsethiek/de-beroepscode.html>; geraadpleegd op 8 april 2015.

2 *NBTP Beroepscode*. Zie https://www.nbtp.nl/wp-content/uploads/2013/07/Beroepscode_webversion10.pdf; geraadpleegd op 8 april 2015.

3 *Koninklijk besluit tot vaststelling van de voorschriften inzake de plichtenleer van de psycholoog*. Brussel. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 16 mei 2014. Van kracht vanaf 26 mei 2014.

dat mensen die in Nederland op een sociaal minimum leven een brood mogen stelen als dat nodig is om hun gezin eten te kunnen geven. Aan de andere kant is er ook gedrag dat binnen de wettelijke regels valt, maar toch door veel mensen als immoreel wordt gezien. Zo worden hoge bonussen door de een gezien als een welverdiende beloning voor hard werken, terwijl de ander het incasseren van bonussen als ‘graaaien’ benoemt. Het kan ook voorkomen dat bepaalde handelingen in het ene land wettelijk verboden zijn, terwijl ze in een ander land wel toegestaan zijn, of oogluikend worden toegestaan. Het Nederlandse gedoogbeleid bij de verkoop van softdrugs leidt in de grensstreek tot meningsverschillen met de buurlanden, die strenger optreden tegen de verkoop van cannabis. Er ontstaan soms ook lastige situaties als iemand in een derdewereldland gaat werken, bijvoorbeeld aan een ontwikkelingsproject, waar vaak alleen iets kan worden bereikt als diverse tussenpersonen geld krijgen. Als de betrokkene zich houdt aan de Nederlandse wet, bereikt hij zijn doelen niet. Als hij betaalt, krijgt hij een probleem met de verantwoording van zijn uitgaven.

1.1.2 Deugden

We kunnen de juistheid van het handelen afmeten aan de waarden en normen die daarbij zijn gevolgd. We kunnen ook kijken naar de persoonlijke eigenschappen van waaruit de persoon heeft gehandeld. Een min of meer vaste goede eigenschap van een persoon, die ertoe leidt dat hij moreel juist handelt, noemen we een **deugd**.

Begrip	Definitie	Voorbeeld
Waarden	Opvattingen of voorstellingen van het goede. Ze omschrijven wat mensen waardevol vinden en waarnaar zij streven. Het zijn idealen die wezenlijk zijn voor de kwaliteit van het leven.	Rechtvaardigheid
Normen	Op waarden gebaseerde handelingsvoorschriften.	Geef mensen gelijke kansen
Deugden	Goede eigenschappen die de handelwijze van de mens bepalen.	Integriteit

Deugden zijn bijvoorbeeld: moed, zorgzaamheid, naastenliefde, hoop, respect, integriteit en zuinigheid. Ook competentie, als iemand bijvoorbeeld zijn werk als psycholoog goed doet, kan als een deugd gezien worden. Veel deugden komen overeen met waarden of zijn aan waarden te koppelen. Het verschil is dat waarden abstracte cognitieve begrippen zijn, terwijl deugden aan een concrete persoon zijn gekoppeld. De waarden zijn dan verinnerlijkt. Ze zijn een onderdeel geworden van het karakter van de persoon. Het kan per cultuur verschillen wat men als deugd beschouwt en wat niet. In de Trojaanse oorlog beschouwden de Grieken Achilles als een held, omdat hij strijdlustig was. Tegenwoordig wordt deze eigenschap in onze cultuur door de meeste mensen niet als een deugd gezien en zou een man met de eigenschappen van Achilles de diagnose borderline krijgen. In onze tijd is zorgzaamheid een voorbeeld van een deugd die hoog

staat aangeschreven. Er is zelfs een ethische theorie op gebaseerd, de zorgethiek. In hoofdstuk 2 wordt hier verder op ingegaan.

1.2 Ethiek

Ethiek komt van het Griekse woord 'ethos' en dat betekent zede of gewoonte. Oorspronkelijk betekent ethiek dus hetzelfde als moraal. Tegenwoordig verstaan we onder ethiek een systematische reflectie op morele vragen, op basis van rationele argumenten. Moraal kan, zoals we in paragraaf 1.1 gezien hebben, gebaseerd zijn op intuïtie. Mensen kunnen intuïtief anderen helpen, samenwerken of vijanden uit de weg ruimen. Ze kunnen allerlei opvattingen hebben over de vraag of dit goed of slecht is. Deze verzameling waarden en normen noemen we moraal. Als mensen afstand nemen van hun instinctieve gedrag en systematisch en redelijk gaan beargumenteren wat goed en kwaad is, komen we op het terrein van de ethiek. Er zijn verschillende manieren om systematisch na te denken over morele vragen.

Begrip	Definitie	Voorbeeld
Descriptieve ethiek	Beschrijvende ethiek	Beschrijving van de opvattingen van psychologen over het beroepsgeheim
Prescriptieve of normatieve ethiek	Voorschrijvende ethiek	Beroepscode
Meta-ethiek	Ethiek die fundamentele morele vraagstukken bestudeert	Zijn waarden universeel of cultuurgebonden?

Descriptieve ethiek

Descriptieve (beschrijvende) ethiek beschrijft de feitelijke moraal in een gemeenschap. Het gaat hier over feiten: hoe gedragen mensen zich in morele kwesties en welke argumenten gebruiken ze hierbij? Iemand kan bijvoorbeeld beschrijven hoe verschillende bevolkingsgroepen over eerwraak denken, wat hun argumenten hiervoor zijn, wanneer ze vinden dat eerwraak gerechtvaardigd is en wat ze dan doen.

Prescriptieve of normatieve ethiek

Iemand kan er ook over nadenken wat de argumenten pro en contra een bepaalde handeling zijn, en daar vervolgens een standpunt over innemen. Dan reflecteert hij op de moraal en probeert de principes van de moraal kritisch te onderzoeken. Hij kan ook proberen om nieuwe uitgangspunten te vinden voor morele keuzes. Op dat moment gaat het niet meer over feiten, maar over waarden. Het gaat er niet om hoe mensen zich feitelijk gedragen of hoe ze feitelijk denken, maar hoe mensen zich zouden moeten gedragen. Dit noemen we **normatieve ethiek**. Vanuit de normatieve ethiek kan wor-